

POREKLO GRČKE MISLI

Srdan Damnjanović

Žan-Pjer Vernan, »Poreklo grčke misli«, — Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest, 1990. god.

»Istočnjačku bezmernu silu supstancije grčki duh je sveo na meru i pritesnio je«

Hegel, Istorija filozofije I

Ovo delo po rečima autora ima »skroman« zadatak: Da bude pristupačno, sažeto i lično a da u isto vreme izloži neko značajno pitanje ili sporni problem, ne koristeći se glomaznom naučnom aparaturom. »Poreklo grčke misli« (dalje PGM) je interesantna i značajna knjiga, prvi put štampana 1963. godine, a naše izdanje je prevedeno prema originalu iz 1988. godine.

Upustiti se u rizično istraživanje porekla grčke misli, dakle, osvetliti period između XII veka p.n.e. (doba procvata atinskog polisa), naročito pod navedenim pretpostavkama, nije lak poduhvat. Ukoliko bi želeli da prikazemo svu težinu zadatka, dovoljno je naznačiti istorijski okvir putem najpoznatijih istorijskih događaja tog za nas mračnog vremena. Misli se da u drugoj polovini XII veka protiče sinajsko zbitije, odnosno Mojsijeva dramatična borba za Jehovin kult sazdan pod uticajem egipatskog vrhovnog božanstva i žustrog medijanskog boga rata. A nepuni vek posle toga, na drugoj strani Sredozemnog mora, dešavaju se ogromne promene i njima inicirani ratovi, čiji će odjeci postati glavni motivi »Ilijade«. To je za nas gotovo najstarije biblijsko i mitsko vreme. Od tada pa do konstituisanja klasičnog polisa proći će sedam vekova u neprestanim promenama koje su uvek iznova potresale društveno tkivo, a prikazati to obilje događaja i razvoj grčke misli, u osam zgsnutih poglavlja, pokazuje se kao vredan uspeh.

Vernan prati pojavu racionalnog znanja u nekoliko bitnih odlika. Nova misao svesno ignoriše božanske sile i kosmički poredak ne počiva na moći suverenog boga, na onome što je njegova »monarchia«, već na opštem zakonu pravilne raspodele (homos), koju nameću prirodno ravnopravni elementi. Ova misao je sazdana pod geometrijskim principima, a omogućava je grad kao novi prostor sa središtem u gradskom trgu, gde slobodna rasprava postaje političko sredstvo pod okriljem još jedne novine — vlasti države. Autor ne nalazi razloga da mitsku reč suprotstavi logos-razumu. To nisu »dva protivnika sa različitim oružjem, i naš zadatak nije da ukazemo na pobjednika« (PGM, str. 12). Mora se videti kako jedan teološki govor »funkcioniše«, a ne suprotstaviti ga filozofskom. Mit i logos nisu udaljeni svetovi (naročito ne u antičkoj misli) i njihovi tokovi su više isprepleteni nego što mi to možemo shvatiti. Vernan insistira na činjenici da Grci nisu izmislili razum kao jedinstvenu i univerzalnu kategoriju, već razum čije je »glavno sredstvo jezik«, razum koji je definisao čovek kao političku životinju, ili da »govor jedino čovek ima među životinjama« (Aristotel, »Politika« 1253a 10). Derida privilegovanu funkciju govora naziva »logocentričnom«, ali se ta prevlast načelno dovodi u pitanje već posle iskustva koje nam pruža Platonov dijalog »Parmenid«. Logos je tu varljiv u artikulaciji složenog kompleksa ideja, pa rizikuje da se učini »praznim«.

Vernan izveštaj o stanju duha najstarijeg grčkog sveta temelji na dešifrovanim tablicama linearnog B pisma, koristeći samo dovoljno pouzdane podatke. Palata je središte društvenog života sa religijskom, političkom, administrativnom i ekonomskom ulogom. Ekonomija palate je strogo centralizovana, a kraljeva ličnost sadrži sve elemente suverene vlasti. Pomoću tradicionalne klase pisara vladar upravlja svim tokovima života. Sistem počiva na upotrebi pisma i »birokratizovanom« arhivu. Neverovatna nepromenljivost pisma tokom sto pedeset godina svedoči da je pisana tradicija čuvana u strogo zatvorenim grupama. Invazija dorskkih plemena uništava celokupan sistem i

prekida za nekoliko vekova veze grčke sa Istokom. Pismenost će biti zaboravljena, a njena ponovna pojava, krajem IV veka ne vodi poreklo iz mikenske civilizacije. Novo pismo nije obaveza klase pisara, već kulturna činjenica koja prožima sve oblasti života. Raspad strogo hijerarhizovane uprave i otvaranje horizontalne komunikacije između jednakih, zatim, geometrijski dekor umesto biljne i životinjske ornamentike, samo su znaci temeljnih promena, koje Vernan opisuje u poglavlju »Križa suverenosti«. Jedna od najznačajnijih promena je da ličnost »anaksa«, suverenog vladara iščezava. Sam pojam »arché«, »komandovanja«, kaže Vernan, ali i »prvenstva«, »starešinstva«, »izvora«, odvaja se od apsolutne vlasti pa i sam vladar podleže zakonu. Umesto kraljevog dvora stoji javni hram u kom zajednica »samu sebe prenosi na sakralni plan«. U novostvorenom prostoru, promenom oblika vlasti, logos doprinosi u središte grada i »nadmoć govora nad svim drugim sredstvima vlasti« jeste glavna odlika polisa. Govor više nije »obredna reč«, formula uvek istog oblika, već rasprava i argumentacija, a »politička veština sastoji se u upotrebi jezika; logos najpre kroz svoju političku funkciju postaje svestan samog sebe« (PGM str. 52) i to je čvrsta osnova buduće retorike i sofistike. Vernan smatra da je javnost društvenog života druga bitna odlika polisa. Zajednica vrši kontrolu nad delima duha i državnim službama. Epska poezija pevana u palati izlazi na trg i pretvara se u prazničinu. I ukupna sudbina homerovskih epova ide Vernanovom tumačenju u prilog, jer oni su još u svom nastanku vezani za društvene lomove. Pesnici iz vremena Hesioda, kritikom homerovskog epa nastoje da vrate dignitet tradicionalnoj religiji, jer kako se čini, »Ilijada« je vezana i za dotrajavanje prethodnog teološkog sistema. Međutim, već druga generacija filozofa nalazi da uspostavljene vrednosti polisa i nova slika sveta znatno prevazilaze homerovsku mitologiju. Pitagora, po Diogenu Laertiju, u Hadu vidi Hesiodovu dušu prikovanu za stub, a Homerovu obešenu i okruženu zmijama, radi kazne koju trpe zbog onoga što su spevali o bogovima, dok bi Heraklit Homera najradije išibao. Ali u »pedagoškoj« ravni »Ilijada« i »Odiseja« sa vekovima smatraju za neku vrstu moralnog priučnika, a ta funkcija ne prestaje ni u Vizantiji.

»Isonomia kao pretpostavka ljudskog kosmosa«. Uzajamna veza čoveka sa čovekom zamjenjuje prethodno strogo hijerarhizovanu upravljačku strukturu. U državi učestvuju »homoioti«, slični, »isoi«, jednaki, jer sistem gde je ravnoteža zakon a jednakost norma, podrazumeva šire učešće građana u državi, i »arché« je raspodeljen u većoj društvenoj grupi. Nema više herojskih dela aristokrata upravljača ratnih kola (kao u prizorima »Ilijade«), već je težište na građaninu, borcu pešaku — hoplitu. Ratnička veština je vladanje sobom, pokoravanje zakonu radi zajedničkog nastupa. I Sokrat se vrlo uspešno borio kao hoplit. Jednakost koja je zahvatila polis je geometrijska, a ne aritmetička, napominje Vernan, pojam »srazmere« je tu bitan. Sklad se postiže tačnim razmerama, odnosima ljudi a zakoni su izraz srednje volje, naime, »srazmere srednje vrednosti koja će gradu doneti uravnoteženost« (PGM, str. 90).

Isonomia omogućava da ljudi kao isti stupaju u različite odnose simetrije, reciprociteta i da sačine ljudski kosmos. Klistenove reforme pružaju mogućnost da u pravilnim vremenskim razmacima svako pleme može da obraduje svoje veće. »Pod zakonom isonomije društvo dobija oblik kružnog i usredištenog kosmosa, u kojem će svaki građanin, zato što je sličan drugima, preći čitav krug, zauzimajući naizmenično sve simetrične položaje koji čine gradski prostor (PGM, str. 96).

Pojava prvih mudraca (po jezgrovitoj misli Diogena iz Laerta, to nisu bili ni filozofi ni mudraci, već razboriti ljudi i zakonodavci) ima nešto od tajnosti misterija. Pre svega, njihov je položaj na rubu zajednice, skrovit. Kada deluju kao zakonodavci i vladari, prenose istinu koja dolazi odozgo, iz sveta bogova. Karakter njihove mudrosti je još uvek profetski. Ali karakter grada nalaze da tehnika argumentacije, matematika i dijalektika imaju sve veći značaj, a pisanje zakona se naročito racionalizuje kada zločin postane predmet zajednice a ne osvetle oštećenih. Vernan ukazuje na paradoksalnost situacije, jer je stalno prisutno dvoumljenje između naučavanja u okviru zatvorene sekte i javnosti rasprave. Filozof se ne može odlučiti između javnosti polisa i tajnosti misterija, svoje mesto nalazi u vrhu upravljačke hijerarhije a opet se povlači u askezu. Može se reći, da dvostrukost filozofskog života traje i u odvojenosti pisane reči od »žive i dušate«, do čutanja Pironove »epoché«.

»Odnos polis-kosmos i prvi filozofi«. Prvi filozofi tragaju za poreklom i uzrokom nastanka sveta, koristeći pored ostalih znanja i tehniku vavilonske astronomije, uz bitne novine. Organizaciju i poredak kosmosa smeštaju u prostor, mereći razdaljine i dimenzije, u potrazi za racionalnim uzrokom. Stvaranjem prvih mapa, »kosmos može da se vidi, odnosno, postaje u pravom smislu reči theoria, prizor« (PGM str. 113). Geometrizacija fizičkog sveta ruši mitsku sliku kosmosa, jer jednakost i simetrija različitih sila usklađuju život i kretanje, pa za mitskim objašnjenjem u određenom osloncu koji podupire Zemlju više nema potrebe. Središte sveta je nepokretna Zemlja, koja se nalazi na istoj razdaljini od svih tačaka nebeskog kruga, pa mitska priča (iako na različite načine i dalje deluje) o vodi ili brodu kao nosiocu sveta, gubi uverljivost pred dokazima izvedenim iz geometrijskih principa. Filozof se usudio da istim očima pogleda kosmos, fizički svet i polis, pronalazeći privlačne analogije i zajedničke principe. Poredak nije hijerarhizovan već uspostavljen na ravnoteži sila, jer prevlast određenog elementa može dovesti do razaranja ukupnog sistema. »Isonomia« je ono prvo, a ne »monarchia«. Za Anaksimandra »apeiron« poseduje »arché« umesto posebnog elementa, jer se posredovanjem između svih nameće zakon. Sile naizmenično preuzimaju vlast u ciklusu godišnjih doba ili u pravilnoj smeni različite grupe preuzimaju vlast u polisu, na osnovu interesnog dogovora i »zavisno od vremenskog poretka plaćaju oštetu i dele pravdu jedni drugima«, kako to kaže Anaksimandar. Vernan insistira na sličnosti poretka polisa i novog viđenja kosmosa i prostora. Racionalnost koja je nastala u posmatranju prirodnih odnosa uređuje i političke odnose u polisu. Središte novog prostora je centar grupe, a ne vrh oličan u božanskom vladaru. Zajednički prostor uređuju slični i jednaki. To su teme koje stoje u osnovi antičke političke filozofije i biće mišljene uz velike pomake od budućih filozofa. Princip isonomije biće posmatran kroz Platonovo učenje o harmoničnosti polisa, kako bi Aristotel definisao polis kao nešto Jedno i samodovoljno.

»Poreklo grčke misli« nas jasnim stilom uvodi u obilje pitanja o nastanku filozofije, navodeći na zaključak da »filozofija jeste dete polisa«, kao i izdanak pojave racionalnog znanja. Vrednost dela je i u tome što nedvosmisleno ukazuje da velike teme antičke filozofije uobličene u Platonovoj akademiji (Jedno, mera, sredina), baštine organske principe grčkog društva.